

РОЗРОБКА ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

Запропоновано напрями вдосконалення механізмів соціального захисту інвалідів формування суспільно-політичної та правової складових сфери соціального захисту.

Ключові слова: соціальний захист, інваліди, спеціальні потреби, професійна орієнтація, права інвалідів, соціалізація особистості.

Directions of improvement of social defence of invalids mechanisms functioning in the process of forming and realization of public policy by developing social, political and legal constituents in the sphere of social defence have been offered.

Key words: social defence, invalids, special needs, professional orientation, invalids' rights, socialization of an individual.

Завдання соціальної держави стосовно сприяння інтеграції та реінтеграції інвалідів у суспільне виробництво реалізується через забезпечення їх прав на соціальний захист, психологічну підтримку, професійну орієнтацію, професійне навчання та зайнятність.

Система соціального захисту інвалідів в Україні знаходиться у стадії становлення та розвитку, провадиться активний пошук її оптимальної структури, найважливіших напрямів діяльності та основних функцій усіх органів, причетних до вирішення проблем інвалідів на різних рівнях управлінської діяльності. Цим органам доводиться вирішувати питання надання грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації та сприйняття інформації, пристосування житла, встановлення опіки або стороннього догляду тощо. Пріоритетним у цьому плані є і напрям розвитку мережі установ, які займаються організацією комплексного соціального обслуговування інвалідів за місцем проживання.

На сьогодні для України проблема захисту інвалідів набуває великого значення у зв'язку з постійним зростанням їх частки серед населення держави. За останні десять років чисельність осіб з особливими потребами в Україні перейшла 18-відсотковий рубіж. За останні десять років чисельність інвалідів в Україні збільшилась з 2,1 млн до 2,7 млн осіб. Понад 168 тис. неповнолітнім було надано статус інвалідів.

Щороку в Україні збільшується кількість інвалідів, і ця невтішна тенденція покладає особливі зобов'язання як на владу, так і на суспільство щодо соціального захисту людей з особливими потребами та адаптації їх до нормального життя. Тільки в Харківській області за останні два роки кількість інвалідів збільшилась на 11 тис. і становить понад 155 тис. осіб.

Офіційні статистичні дані не відповідають реальному стану речей. Невідповідність офіційної статистики обумовлена відсутністю достовірного моніторингу стану людей з інвалідністю, а також браком можливості або навіть небажанням людей з фізичними вадами отримати інвалідність. Це пояснюється складністю проходження медичних комісій, недостатністю поінформованості людей з інвалідністю тощо. Ще однією з вагомих причин невідповідності офіційної статистики є те, що ціла низка медичних діагнозів, пов'язаних з обмеженням життєдіяльності людини, не дає право на отримання статусу інваліда, як-то: розумова відсталість, онкологія, ВІЛ, туберкульоз тощо.

Метою дослідження є аналіз системи соціального захисту інвалідів для подальшого опрацювання складових соціальної політики держави.

Інвалідом вважається особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті. Діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні й посильній трудовій та громадській діяльності.

Серед наукових праць, присвячених зазначеній проблематиці, заслуговують на особливу увагу роботи таких дослідників, як І. Іванова, Л. Шумна, А. Іпатов, О. Сергієні, Т. Войтчак, В. Тарасенко. Велика увага в роботах, віднесених до цього напрямку, приділяється питанням соціального захисту, професійну орієнтацію, професійному навчання та зайнятості.

Генеральна Асамблея ООН у грудні 2006 р. прийняла Конвенцію про права інвалідів, яка була відкрита для підписання 30 березня 2007 р. Конвенція передбачає основні стандарти забезпечення та захисту прав людей з інвалідністю. Згідно з цими стандартами, люди з інвалідністю повинні бути повноправно включені в загальний соціальний процес. При цьому в центрі уваги знаходиться тепер уже не інвалідність, а сама людина з інвалідністю, яка має бути здатна, наскільки це можливо, самостійно жити в суспільстві. Конвенція про права інвалідів вступила в силу 3 травня 2008 р.

Якщо характеризувати сучасне ставлення держави до людей з інвалідністю, то це скоріше ставлення як до “соціальної проблеми”. Мова йде про ставлення, де головне – подбати про певну соціальну допомогу (соціальний захист) для людей з інвалідністю для того, щоб вирішити більшість їхніх проблем.

Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” [2] орієнтується на “соціальний захист” людей з інвалідністю (надання адресної матеріальної допомоги, забезпечення спеціальними технічними засобами та ін.), але при цьому відсутні механізми соціалізації людини з інвалідністю в суспільство, сім’ю.

Для реалізації соціально-адаптивної функції, що стимулює формування й розвиток соціальних якостей, творчого потенціалу осіб з обмеженими можливостями, необхідно запровадити особливу підсистему, що сприяє соціалізації особистості, а також створює умови для накопичення “соціального капіталу” окремих соціальних груп, в нашому випадку – осіб з особливими потребами.

На теперішньому етапі соціально-економічних перетворень, перебудови соціальної сфери перед країною постала проблема розробки дієвих підходів до формування державної політики щодо інвалідів, зміни підходів до її реалізації.

Відповідно до визначених пріоритетів комплексне вирішення проблем інвалідності передбачає докорінне реформування:

- організаційно-управлінської структури працевлаштування та зайнятості інвалідів, державних програм і стандартів з проблем реабілітації інвалідів;

- системи інформаційного забезпечення щодо інвалідів у державній статистичній звітності з акцентом на відображення структури потреб, інтересів, здібностей та стану здоров’я, реальних можливостей суспільства і попиту ринку праці, впровадження сучасних інформаційних технологій та техніки для забезпечення ефективності прийнятих рішень;

- системи комплексної багатопрофільної реабілітації і зайнятості інвалідів як самостійної сфери наукової та практичної діяльності, що направлена на забезпечення їх повноцінної життєдіяльності, інтеграції в соціальне середовище;

- реабілітаційної медичної, соціальної і професійної інфраструктури, що сприятиме подоланню інвалідами фізичних і психологічних бар’єрів на шляху відновлення їх зв’язків з оточуючим середовищем, подоланню бідності і підвищенню життєвого рівня інвалідів;

- системи підготовки фахівців з вищою освітою, що володіють методиками реабілітаційно-експертної діагностики, методами відновлення здібностей інвалідів до побутової, суспільної та професійної діяльності.

Активна соціальна політика держави повинна передбачати профілактичний напрям розвитку системи охорони здоров’я, спрямований на збереження та зміцнення здоров’я населення.

Це підтверджують і результати моніторингу, проведеному Національною Асамблеєю Інвалідів України разом з партнерськими організаціями за підтримки Міжнародного фонду “Відродження”.

Цей моніторинг доводить, що в більшості людей права людини з інвалідністю, що найкраще дотримуються, асоціюються з пенсіями, пільгами, матеріальною допомогою, безкоштовним проїздом у транспорті тощо, а ось такі фундаментальні права і свободи, як, наприклад, свобода вираження поглядів, право на особистісну свободу або не згадуються взагалі у цьому контексті, або згадуються дуже рідко.

Серед основних питань, що стосуються людей з інвалідністю, і які, на думку респондентів, потребують першочергового вирішення, були названі (із запропонованого переліку) такі: працевлаштування та зайнятість; освіта; соціальний захист; реабілітація; доступність архітектурної та транспортної інфраструктури.

Цей факт підкреслює декларативність у багатьох випадках того ж соціального захисту. Наведений перелік указує також на першочерговість вирішення таких проблем, як освіта, працевлаштування та зайнятість людей з інвалідністю. Це показує, що людям з інвалідністю сьогодні необхідніше отримати умови для самостійного заробляння коштів і незалежного існування, ніж очікування на соціальні державні гарантії в необхідному обсязі.

У цивілізованому суспільстві практикою є політика “позитивної дискримінації” щодо людини, яка представляє окрему групу, яка в силу якихось обставин є більш уразливою за інших. В Україні політика “позитивної дискримінації” по відношенню до людей з інвалідністю підмінюється існуванням певного набору пільг, процес отримання яких іноді сам по собі стає дуже принизливою процедурою. А постійне встановлення прожиткового мінімуму для непрацездатного меншого, ніж для працездатного, суперечить концепції “позитивної дискримінації”.

Переважаю за ініціативи недержавних організацій, останнім часом почали піднімати питання інклюзивної освіти. Термін “інклюзивна освіта” не є поширеним.

Система освіти ще недостатньо адаптована для включення людей з інвалідністю, а реально існує велика кількість проблем, починаючи від архітектурної доступності навчальних закладів, відсутності належних навчальних програм, підготовлених фахівців і закінчуючи проблемою сприйняття з боку суспільства. У цьому сенсі держава майже не здійснює роз’яснювальної роботи, яка є єдиним способом впливу на вирішення цих завдань.

Необхідно наголосити, що останнім часом держава все більше звертає уваги на проблеми людей з інвалідністю. Передусім ці дії полягають у створенні умов щодо забезпечення безперешкодного доступу громадян з обмеженими фізичними можливостями до об’єктів житлового та громадського призначення

(забезпечення доступності архітектурної та транспортної інфраструктури). Велику роль у посиленні уваги з боку держави, зокрема до проблеми “безбар’єрності”, відіграла активність громадських організацій.

Держава має обов’язок застосувати усі можливі заходи задля забезпечення доступу людей з інвалідністю до послуг у сфері охорони здоров’я, враховуючи гендерну специфіку, у тому числі до реабілітації за станом здоров’я. З точки зору дотримання прав людей з інвалідністю також не допускається дискримінація за ознакою інвалідності.

Найбільш проблемним є питання належного рівня забезпечення людей з інвалідністю специфічними медичними послугами, включаючи послуги, покликані звести до мінімуму наслідки й попередити подальше виникнення інвалідності, у тому числі у дітей та літніх людей. Особливо важливим є організація цих послуг на місцях безпосереднього проживання людей з інвалідністю, включаючи сільські райони.

Результати соціологічних досліджень дозволяють зробити висновок, що в питаннях права на працю і зайнятість спостерігається чи не найбільша розбіжність між думкою посадових осіб місцевої влади, представників недержавних організацій, ЗМІ та самих людей з інвалідністю. Така тенденція є досить проблемним явищем. У той час, коли посадові особи не бачать особливих проблем у цих питаннях, люди з інвалідністю наводять приклади, що вказують на значні обмеження в можливості заробляти собі на життя вільно обраною працею.

Найчисельнішими із майже 60 загальнодержавних і регіональних громадських організацій інвалідів в Україні є Українське товариство глухих (УТОГ), Українське товариство сліпих (УТОС), (створені майже 70 років тому), Союз організацій інвалідів (СОІУ), якому понад 10 років. Основна мета діяльності громадських організацій – сприяти соціально-трудовій реабілітації інвалідів та їх інтеграції в суспільне виробництво й соціальне життя. Для цього ще за радянських часів були створені навчально-виробничі об’єднання, підприємства, що підпорядковувались УТОС і УТОГ. СОІУ мав артлі, де переважно працювали інваліди з порушеннями опорно-рухового апарату.

В Україні існує достатньо прикладів соціального партнерства між владою і профільними громадськими організаціями, які представляють інтереси інвалідів. Адже за кілька останніх років таке партнерство дозволило вирішити чимало проблем, що турбують людей з особливими потребами, а головне – змінити саме ставлення до цих людей.

Відомі усім терміни “толерантність”, “рівні права”, “соціальний захист” тощо приховують у собі величезний спектр проблем, з якими стикаються люди, що відрізняються від середньостатистичного громадянина нашої держави.

Метою державної політики у сфері соціального захисту інвалідів чинне законодавство визначає створення правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров’я, матеріальному забезпеченні, посиленій трудовій і громадській діяльності, відповідно до прав і свобод, передбачених Конституцією і законами України [1; 4], а також загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів України [7].

Одним із напрямів соціального захисту інвалідів є їх соціальна, трудова, фізкультурно-спортивна та професійна реабілітація, залучення громадян з обмеженими можливостями до суспільно-корисної діяльності.

Відповідно до пункту 33 Плану дій Україна – ЄС, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.08.2008 р. № 1072-р, Уряд взяв на себе зобов’язання зменшити чисельність громадян, які живуть за межею бідності [4]. У цьому аспекті політика держави по відношенню до інвалідів набуває особливої актуальності, а її реалізація потребує комплексних підходів у забезпеченні їх соціального захисту та реалізації прав, гарантованих Конституцією України [1].

Щорічно в державному бюджеті передбачаються видатки спеціального фонду на реалізацію бюджетної програми “Соціальна, трудова та професійна реабілітація інвалідів”, які мають тенденцію до зростання. Так, якщо в 2005 р. за цією програмою було використано 109,3 млн грн, то в 2008 р. – 266,3 млн грн або в 2,4 раза більше.

Частину організаційно-правового забезпечення соціального захисту цієї соціальної групи здійснює Фонд соціального захисту інвалідів України.

Колегія Рахункової палати, за результатами розгляду матеріалів аудиту в 2009 р., зробила висновки, що Міністерство праці та соціальної політики України, Фонд соціального захисту інвалідів не забезпечили належне нормативно-правове та організаційне забезпечення виконання бюджетної програми за КПКВ 2507080 “Соціальна, трудова та професійна реабілітація інвалідів”, що негативно позначилося на отриманні інвалідами відповідних, законодавчо визначених державних гарантій.

Зокрема було визначено також, що нормативно-правове забезпечення бюджетної програми “Соціальна, трудова та професійна реабілітація інвалідів” залишається недосконалим, має численні неузгодженості та прогалини, що не забезпечує повноту надходжень адміністративно-господарських санкцій та пені за невиконання нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів і створює умови для неефективного використання бюджетних коштів.

З метою вдосконалення нормативно-правової бази системи соціального захисту інвалідів в Україні пропонуємо перелік пріоритетів, який треба враховувати при розробці відповідних документів:

1. Соціальна рівність і відсутність негативної дискримінації.

2. Свобода вираження поглядів та доступ до інформації.
3. Недоторканність приватного життя.
4. Рівний доступ до правових інституцій.
5. Рівне право на освіту.
6. Доступність до інфраструктури соціальних закладів.
7. Охорона здоров'я, абілітація та реабілітація.
8. Праця і зайнятість.
9. Просвітницько-виховна робота з боку держави з метою інтеграції в суспільство людей з інвалідністю.

З урахуванням викладеного матеріалу можна зробити такі висновки.

Необхідною є розробка і здійснення державної стратегії подолання всіх негативних чинників, які суттєво впливають на стан соціальної, трудової та професійної реабілітації інвалідів.

Потрібне забезпечення комплексного розвитку вітчизняної системи правового і соціального захисту інвалідів, інтеграцію її як соціально-політичного інституту в систему державного управління.

З цією метою необхідно сформувати цілісну систему державних органів, що здійснюють правовий і соціальний захист інвалідів на державному, регіональному і муніципальному рівнях.

Для цього необхідно створити нові типи установ правового і соціального захисту інвалідів, орієнтованих на надання економічних, правових, соціально-психологічних, медико-реабілітаційних послуг з активним залученням профільних громадських організацій.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – С. 40.
2. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ // Голос України. – 1991. – № 82.
3. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 р. № 2460-ХІІ // ВВР України. – 1992. - № 34. – С. 504.
4. Про затвердження заходів щодо виконання у 2008 році Плану дій Україна – ЄС : розпорядження КМУ від 6 серпня 2008 р. № 1072. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=150980065&cat_id=31739&ctime=1218535407354
5. *Іванова І. Б.* Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів // І. Б. Іванова. – К. : Логос, 2000. – 87 с.
6. *Іпатов А. В.* Інвалідність як інтегрований показник стану здоров'я населення України / А. В. Іпатов, О. В. Сергієні, Т. Г. Войтчак. – Дніпропетр. : Пороги, 2002. – 342 с.
7. Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів : Конвенція № 159 від 20 червня 1983 р. // Міжнародне законодавство про охорону праці. – 1997. – Т. 2.
8. *Шумна Л. П.* Правові основи реабілітації інвалідів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05. / Л. П. Шумна. – Одеса, 2001.

Надійшла до редколегії 11.10.2010 р.